

PEYGAMBERLERİN NÜBÜVVETE HAZIRLANMASINDA PEYGAMBER ANNELERİNİN ROLÜ*

Hilal Demir

Yüksek Lisans Öğrencisi

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

mihrimuallime1626@gmail.com

Orcid no: 0000-0002-6921-5435

Öz

Peygamberler insanlık tarihinde insanların daha mutlu ve ilahi rızaya uygun bir şekilde yaşamaları için Allah'ın dinini tebliğ etme ve bunu şahsi yaşamlarıyla örneklendirme görevi üstlenmiş olan elçilerdir. Peygamberler de diğer tüm insanlar gibi topraktan yaratılmış Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın soyundan gelmiştir. Hz. İsa'nın nevi şahsına münhasır yaratılışı bir istisna olarak zikredilebilir. Peygamberlerin de anne ve babaları vardır, onlar da yer içerler, evlenir, çoğalırlar. Peygamber olmaları dolayısıyla beşerî vasıflarını kaybetmezler. Bizim konumuz tarihi süreçte peygamberlerin nübüvvete hazırlanmasında peygamber annelerinin rolüdür. Anne kadar babanın ve çevre faktörlerinin çocuğun eğitim ve gelişiminde rolleri kuşkusuz önemlidir. Biz kapsam ve sınırlılıklar açısından konumuzu peygamber anneleri ile sınırlayacağız. Çalışmamızın amacı insanlığın ihya ve inşasının transfer yeri peygamberlerin annelerini okuma girişimidir. Dinin semavi oluşu gereği, vahyin muhatabı peygamberler ve kimi zaman da yine vahye muhatap kılınan annelerini inceledik. Amacımız her türlü rivayeti toplamak değildir. Aksine Kur'an ve Sünnet süzgecinden geçirdiğimiz bilgileri İsrailiyat kaynaklarıyla da kıyasa tutmaktır. Bu çalışma ile peygamber annelerinin kendi oğullarını ağır nübüvvet görevine nasıl hazırladıklarını örnek anneler üzerinden ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Peygamber Anneleri, Eğitim, Kitab-ı Mukaddes, Kur'an

THE ROLE OF THE PROPHET MOTHERS IN THE PREPARATION OF THE PROPHETS FOR PROPHETHOOD

Summary

The Prophets are the messengers who have undertaken the task of preaching the religion of Allah and exemplifying it with their own lives so that

* **İntihal Taraması/Plagiarism Detection:** Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism. **Geliş/Received:** 29 Temmuz/July 2020; **Kabul/Accepted:** 14 Eylül/September 2020; **Yayın/Published:** 20 Eylül/September 2020 **Atf/Cite as:** Demir, Hilal. "Peygamberlerin Nübüvvete Hazırlanmasında Peygamber Annelerinin Rolü". *Danışname Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi* 1, no. 1 (2020). <https://doi.org/10.5281/zenodo.4036966>

people may live happier and in accordance with the religion. The most sacred duty among people is surely that of their prophets. Like all other people, the prophets were descendant of Adam and Eve who were created from dust. Jesus' unique creation can be mentioned as an exception. The Prophets have parents, like all other people have. They eat, drink, get married, having children as well. They do not lose their humanbeing characteristics because of their prophecy. The Quran gave information only about 25 prophets, and also explained a few more of these prophets in detail. We have information about some of them by not exceeding a few verses. Our topic is the role of the prophet mothers in the preparation of the prophets for prophethood in the historical process. We have believed in the necessity of such a study in order to write down the most precious value of today's and tomorrow's people and we have decided to do this study. The purpose of our study is to attempt to re-read the mothers of the prophets, who are. With this study, we revealed that the prophet's mothers did not only grow and take a nurturing role, but took on a great mission in personality and character education, and were a part of an upbringing worthy of prophethood.

The place of transfer of the revival and the construction of humanity. As the religion is celestial, we have analysed the prophets who were the addressees of the revelation and their mothers who were sometimes addressed to the revelation. Our aim is not to collect all kinds of rumors. On the contrary, it is to compare the information that we filter through the Quran and Sunnah with Israeli sources. Our most important source has been the Quran and hadiths. We have prepared this study by making use of sociology books that examine civilizations as well as Torah, Bible and historical books.

We are witnessing a history of humanity in which compassion and education system specialized in the mother. Motherhood was not easy, so what should it be like to be the mother of the prophet? In the Surah Yusuf, when our Almighty Lord says "There are signs in the stories of the prophets for those who have reason", she points out a magnificent liveliness in the work of the mind. The Quran says that everything that has been created is "verse". The most complex of "verses" is human. Among the people, mothers are the transfer place of education, training, revival and construction. In social and psychological support, we wrote the stories of mothers whose children were always with the prophets. Our aim is to explain the examples of their love, loneliness, tears, flaws, weaknesses, goals, obedience to orders and total submission. We tried to present the roles of mothers micro-sociologically in the preparation of prophets to prophethood, which we look at from a macro sociological perspective. We wanted to write and interpret face-to-face relationships, primary life experiences and communications. However, we were able

to research social models to the extent permitted by the stories and hadiths in our first source, the Quran. We learned that the founding and representative prophets were the primary source of support in all eras, even if their mothers had different names. This absolute value, which is needed in every field of life, has always played a leading role throughout history in our work, where we witness the stories of "the man who is not left unattended". Undoubtedly, the contribution of the institution of motherhood to the social order in every page of history cannot be discussed. The motherhood establishment, which has always been an active phenomenon, has come out with the prophet's mother, who is its strongest side, this time. We gave examples of mothers who left their mark on the upbringing of ambassadors to humanity. We have witnessed that women who assumed this responsibility of being the mother of a prophet were with their children under all circumstances and in all ages, and sometimes took place on the stage of history as the addressees of the divine revelation.

With this study, we tried to reveal how the prophets' mothers prepared their sons for their heavy prophetic duty through exemplary mothers.

Keywords: Commentary, The Prophets' mothers, Education, The Bible, The Quran

Giriş

Peygamberler, insanlık tarihi boyunca en yakından en uzağa doğru ulaşabildikleri insanları doğru yola davet etme ve bu konuda onlara örnek olma görevi icra etmişlerdir. Bu durum semavi dinlerin peygamberlerinde daha açık görülmektedir. Peygamberlerin zorlu bir davet ve tebliğ görevine hazırlanması önemli bir iştir. Bunun sadece nübüvvet ve risalet ile görevi sırasında gerçekleştiğini düşünmek gerçeği yansıtmamaktadır. Biz, her peygamberin başta annesi olmak üzere aile ve çevresi tarafından eğitildiğini söyleyebiliriz. Kişilik gelişiminin aile içinde kemikleştiği bugün psikologlar ve sosyologlar tarafından ortaya konulmuş bir gerçektir. Kişisel gelişimin mayasının yoğrulduğu alan anne baba eğitiminin hâkim olduğu sahadır.

Bu araştırmadaki amacımız, peygamberlerin davet, tebliğ ve örneklik görevine hazırlanma sürecinde özellikle çocukluk yıllarında anneleri tarafından bu görevin gerektirdiği hasletleri kazanmaya nasıl hazırlandığını tespit edebilmektir. Konumuz peygamberlerin nübüvvet görevine hazırlanmasında peygamber annelerinin rolü ile sınırlı iken, araştırma sahamız Kur'an, Kitabı Mukaddes ve semavi dinlerin tarihini anlatan kaynaklarla sınırlıdır. Araştırma yöntemimiz, kutsal kitaplardaki bilgileri mütalaa edip karşılaştırmalı olarak analiz etmek, bunlardan bir sonuca ulaşmak, verileri tartışmak, yorumlamak ve değerlendirmek şeklinde olacaktır. Birincil kaynaklarımız kutsal kitaplar ve bu kitaplara inanmış ümmetlerin tarihlerini anlatan eserler

olmakla birlikte gerektiğçe son dönemde bu konuda yapılan çalışmalara da başvuracağız.

1. Semavi Kitaplarda Çizilen Peygamber Annesi Profilleri

1.1. Kitabı Mukaddes'te Çizilen Peygamber Annesi Profilleri

Bireysel, sosyal ve teolojik çerçevesiyle İlahi kitaplar'insan'ön planda modellemiştir. Bu modellemenin biz insanları kapsayan boyutu peygamber anneleridir. İnsanın yaşamını anlamlı kılmayı amaç edinen kutsal kitaplarda peygamber annelerinin peygamberleri eğitmede üstlendikleri misyon ve pratikler hakkında bilgi sahibi olmak önemlidir. Anne ile ilişki ve etkileşimler yaşamın tümünü etkilemektedir. Bu sebeple anneler, şahsiyetin şekillenmesinde birincil etkindir. Üç semavi dinde de değineceğimiz peygamber annelerine yer verilmiş, peygamber olacak olan oğullarına olan destekleri, duruşları ve eğitimlerindeki yerlerine örnekler verilmiştir.

Yahudi geleneğinde Tanrı'nın "Kendi suretimizde kendimize benzer insan yaratalım."¹ buyruğu ile kendisine benzeyen bir varlık yarattığı inancı vardır. İnsanı Tanrı'nın yeryüzündeki sureti olarak gören bu dinî gelenek, "Toprağın tozundan yaratılan ilk insan, toprağı işlemeye başladı. Sonra adamın yalnız olmasının iyi olmadığını görülmesi üzerine yardımcı olması için adamın kaburga kemiğinden kadın yaratıldı."² demektedir. Âdem'in ismini verdiği Havva ise "hayatın annesi, yaratılmışların annesi" manasına gelse de Ortadoğu toplumlarında yaygın olarak görülen ana tanrıça kültürünün insan formuna dönüşmesi anlamına da gelmektedir.³ Tanah iki ayrı yaratılış hikâyesi anlatması itibariyle İslam âlimleri tarafından eleştirilmektedir. Söz gelişi Elohist metinde insanın en son yaratılan varlık olduğu söylenmekte iken, Yahvist metinde ilk yaratılan tür olarak takdim edilmesi eleştirilen noktalardan biridir.⁴

Tanah'da insanlığın ilk annesi olan Hz. Havva, baştan çıkarıcı, ayartıcı bir kadın olarak takdim edilmektedir. Tanrı'nın başyapıtı olarak addedilen insanın çoğalarak âleme egemen olmasının istenmesi ve yaratılış gayesi olarak kabul edilmesiyle seçilmişliği vurgulanmaktadır. Tanah, kadını, ibadette⁵, evlilik ve boşanma⁶ ve miras⁷ gibi konularda erkeğe bağlı ve daha düşük bir seviyede görür. Bu düşük görme sebebini de Havva'ya bağlar. Âdem'i ayartan bir varlık olan Havva bunun bedelini de ancak evinin kadını olarak ve

¹ Tora ve Aftara, 1/72.

² Tora ve Aftara, 1/73-75.

³ Joseph Campbell, *Yaratıcı Mitoloji*, çev. Kudret Emiroğlu (Ankara: İmge Yayınevi, 1994), 26-27.

⁴ Salime Leyla Gürkan, "Yahudi ve İslam Kutsal Metinlerinde İnsanın Yaratılışı ve Cennetten Düşüş", *İslam Araştırmaları Dergisi* 9 (2003), 7-8.

⁵ Tora ve Aftara, 5/355; Tora ve Aftara, 2; 227.

⁶ Tora ve Aftara, 5/527-529; 449-455.

⁷ Tora ve Aftara, 4/547-555.

çocuk doğurarak ödeyebilir. Ancak bu şekilde saygınlık elde edebildiği sosyal hayatta pek de eşit haklara sahip değildir. Ayrıca kategorik açıdan bu gelecekte eş olarak kadın, “ev” anlamına gelmekte olup bir insanın evi, onun eşi mesabesinde kabul edilmektedir.⁸ Bu bağlamda sonradan yaratılma konusu ve cennetten çıkarılma hadisesi dolayısıyla Havva, ölümlü olmanın sebebi olarak görülürken Âdem, dünyanın ışığı sıfatıyla nitelendirilmektedir.⁹ Yaratılış bahsinin Yahudilikte cinsiyetler arası kalıba da yol açtığı görülmektedir.

Havva, Hristiyanlıkta Yahudilik kadar kapsamlı ve ayrıntılı bir şekilde anlatılmamaktadır. Tevrat destansı bir anlatım sergilediği halde İncil bu teferruatlara girmemiştir. Genel çerçevede ilk günah ve ortaya çıkardığı sonuçlardan bahsedilmekte, İsa ve Meryem üzerinden de arınma safhaları işlenmektedir. Vaftiz anlayışı ile arınma sağlanacağı inancı hâkimdir. Havva’yı kusurlu sayarak Meryem ile hayatın yeniden inşa edildiği ifade edilmektedir.¹⁰

Kadının ikincilliğine İncil’de daha çok vurgu yapılmasına rağmen sosyal hayatta kadına Yahudilik inancındaki kadar baskı söz konusu değildir. Hristiyanlıkta resmedilen peygamber annesi figürü en çok Meryem üzerinden anlatılmaktadır. Üçlemedeki en önemli unsurlardan biri olan Meryem, İncillerde çokça bahsedilmekte ve insanlığın arınma vesilesi olarak görülmektedir. Hz. İsa’nın annesi olması hasebiyle Meryem’den bahsedilirken diğer peygamber annelerine pek değinilmemektedir. Örneğin Hz. Hâcer hakkında oldukça kısa bahsedilmektedir. Bunun sebebinin Hz. Hâcer’in Arap, Hz. Meryem’in İsrailoğullarına mensup olması olduğunu düşünüyoruz.

Üç semavi kitap da peygamber kıssalarında, peygamberlere her türlü desteği sağlayan annelerini konu almış ve rol model olmadaki konumlarını izah etmişlerdir. Detaylı anlatımları ile Tevrat, aralarındaki farklarıyla konuşulan İnciller ve son inen Kur’an, peygamber kıssaları ile insanlığa mesaj vermektedir. Peygamber annelerinin duruşları da bu mesajlar arasında yerini almaktadır. Kitab-ı Mukaddes’in meşhur peygamber annelerini nasıl takdim ve tasvir ettiğini ilgili başlıklar altında ele alacağız.

1.2. Kur’an’da Çizilen Peygamber Annesi Profili

Genel olarak anne babaya özel olarak da anneye geniş yer veren Kur’an, terbiye edici vasfını ve hayatı anlamlandırmada ilk yardımcı olanın anneler olduğunu söyler. Çocuğun gelişiminde öğrenmenin ve rol model olmanın sahibi annelerdir. Biyolojik olarak anne olmanın yanında psikolojik olarak da

⁸ Duygu Mete, “Kutsal Kitaplar Bağlamında İlahi Kitaplarda İnsan Kavramı” (Yüksek Lisans tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, 2019), 93.

⁹ Mete, “Kutsal Kitaplar Bağlamında İlahi Kitaplarda İnsan Kavramı”, 93. Leonard Swidler, *Women in Judaism The Status of Women in Formative Judaism*, (United States of America: The Scarecrow Press, 1976), 37-41.

¹⁰ Elçilerin İşleri, 20/32.

annelik sıfatı kazanmanın örneklerine değinen Kur'an, Allah'ın elçilerinden örnek verirken annelerinden de destek ve evlatlarının yanında koruyucu olmalarına sık sık değinmiştir. Annelerin evlatları üzerindeki iyilik ve ihsanları övülmüş ve anne babasına iyilik emri ile karşılık görmüştür.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Havva'nın yaratılışından bahsedilmemekte, eşi Hz. Âdem ile birlikte cennete yerleştirilmeleri ve sonra oradan çıkarılışları anlatılmaktadır. Yeryüzünün ilk anne ve baba unvanını alan Hz. Havva ve Hz. Âdem aynı zamanda yeryüzünün de ilk ailesidir. Aile olmak rehberlik ve sorumluluk taşımanın da ağırlığı demektir. Bu sebeple olsa gerek ailenin en temel taşı olan annelik vazifesi üzerinden Kur'an peygamber annelerinin hayatına değinmektedir.

Kur'an, peygamber anneleri de dâhil bütün anneleri saygın kabul etmekte, çocuktan anne ve babasına ihsanda bulunmasını, hürmet etmesini, merhamet göstermesini, onları incitmemesini istemektedir.¹¹ Allah, kendisine yapılan şükür ile anne-babaya teşekkürü aynı bağlamda gündeme getirmektedir.¹²

Ayrıca Kur'an'ın tefsiri konumundaki hadislerin anneye dair açıklamaları da önemlidir. Kadınların hürmete layık olduğuna dair pek çok hadis ve uygulama İslam'ın nezih bakışını görmekte yeterlidir. Allah muhakkak ki dünya kuruldu kurulalı bu iki cinsi de yaratılmışlar içinde aziz kılmış, halife ilan ederken cinsiyet ayırımına gitmemiştir. Sorumlulukta eşit kılınmışlardır. Hz. Peygamber, "Kime iyilik ve ihsan edeyim?" diye soran sahabiye "Annene!" diye cevap vermiştir. Sahabi "Sonra kime?" deyince "Sonra annene!" diye buyurmuştur. Tekrar "Sonra kime?" diye sorunca yine "Sonra annene!" demiştir. Soran sahabi dördüncü kere "Sonra kime?" deyince "Sonra babana!" diye buyurmuştur.¹³ Kınalızâde, çocukların en çok anneye meyletmelerini ve tehlike anında ona doğru koşmalarını annenin aşırı sevgi ve şefkatine bağlamaktadır.¹⁴

2. Peygamber Annelerinin Oğullarını Nübüvvet Görevine Hazırlayıcı Eğitimleri

2.1. Hz. İsmail'in Annesi Hâcer ve Hz. İshak'ın Annesi Sâre

Hz. Hâcer ve Hz. Sâre, iki peygamberin anneleri oldukları kadar aynı kocanın yani Hz. İbrahim'in iki eşi oldukları için birlikte incelemeyi uygun buluyoruz. Hz. Hâcer tarih sahnesine Hz. İbrahim'in Nemrutla mücadelesi sonrası Mısır'a gelmesiyle çıkmıştır. Firavun hikmetli bir kadın olduğuna şahit olduğu Hz. Sâre'yi hediyelerle ve bir cariye ile evine göndermiştir. İşte bu

¹¹ İsra 17/23-24.

¹² Lokman 31/14.

¹³ Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Buhârî, *el-Camiu's-Sahih*, 4;1974, no: 5626.

¹⁴ Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, sad. Murat Demirkol (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 348.

cariyenin Hz Hâcer olduğu İslami kaynaklarda ve İsrailiyatta kabul görülen bir gerçektir. Taberî: “Sâra’yı katından çıkardı, O’na Hâcer’i armağan etti. Sâre, Hâcer ile birlikte İbrahim’in yanına döndü.” diyerek o cariyenin Hz. Hâcer olduğunu ifade etmektedir. Tekvin’de ise şöyle anlatılmaktadır: “Karısı Saray, Abram’a çocuk verememişti. *Saray’ın Hâcer adında Mısırlı bir cariyesi vardı.*” “Ve Saray Abram’a dedi: İşte Rab beni doğurmaktan alıkoydu; rica ederim, *cariyemin* yanına gir, belki ondan çocuklarım olur.”¹⁵

Kur’an’da nereli olduğundan söz edilmeyen Hz. Hâcer, Tevrat’a göre Mısırlı bir cariyedir.¹⁶ İslâmî kaynaklarda Hz. Hâcer’in Hz. İbrâhim’in Mısır’a vardığında hükümdar bulunan Firavun’un cariyelerinden olduğu da rivayet edilmektedir.¹⁷ Taberî de şöyle der: “İsmail’in annesi Hâcer, Mısırlı idi.”¹⁸ Peygamberimiz de bunu tasdik eden hadisi şerifinde: “*Mısır’ı fethettiğinizde halkına iyi davranın; çünkü onlara karşı ahdimiz ve onların bizimle akrabalığı vardır*”¹⁹ buyurmaktadır. Hz. Hâcer; Hz. Muhammed’den büyük saygı, sevgi ve tazim görmektedir.

Hz. Sâre’nin isteği ile İbrahim peygamberle evlenen Hz. Hâcer kısa bir süre sonra hamile kalmıştır. Yıllarca tek eş olan Hz. Sâre yaşlılığında birden kendisine ortak göreceği bir cariyeyi eşiyile evlendirmiştir. İki kadın ve bir eş bu kıssada oldukça dikkat çekici unsurlardır. Kadının fitratı düşünüldüğünde bu sosyolojik vaka toplumdan topluma değişiklik arz etmektedir. Hz. Hâcer hakkında Tevrat’ta asılsız iddialar geçmekte ve Hz. Sâre ile arasında Kur’an’da zikredilmeyen ayrıntılarla boğulmaktadır. Hz. Hâcer ve Hz. Sâre arasında oluşacak olan kıskançlık kaçınılmaz bir durum iken Hz. Sâre’nin acımasız bir sığata büründüğü imajı İslam kaynaklarında yer bulmamaktadır. Kıskançlık duygusu elbette bir tepkidir. İnsanın fitratı gereği farklı tepkiler sunması doğal ve normaldir. Her iki kadın da peygamber eşi olmakla seçilmişler ve peygamber annesi olmakla da şereflenecek iken tarihe hasımış gibi lanse edilmeleri büyük bir haksızlık olur.

Hamile olan Hz. Hâcer İsmail’i (as.) dünyaya getirdikten sonra İbrahim ailesinde tatsızlık daha da artmış olmalı ki Hz. İbrahim Hz. Sâre’nin isteği üzerine Hz. Hâcer’i evinden uzaklaştırmıştır. Tevrat’ta Hz. İbrahim’in Beer-Sheva bölgesine götürdüğü geçmektedir. Bu bölge ise Kur’an’da ve diğer

¹⁵ Tekvin, Bab, 16/1–2.

¹⁶ Tekvin, 16/1.

¹⁷ Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân fî Tevîli’l-Kur’ân*, 1/245.

¹⁸ Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, çev. Zâkir Kadiri Ugan-Ahmet Temir (İstanbul: MEB Yayınları, 1991), 1: 334.

¹⁹ Müsned, 5, 174; Müslim, “Fezâ’ilü’ş-şahâbe”, 227.

İslam kaynaklarında yer almamaktadır. Ancak Mekke'ye yerleştiğinin ifadesi mevcuttur.²⁰

*Tevrat'ta Hz. Hâcer ve İsmail (as.) yalnızca hicret ettikleri yer ve Hz. Hâcer ile Hz. Sâre arasındaki kıskançlık vesilesiyle anılmaktadır. Acaba Hz. Hâcer'in bir Arap olması sebebiyle mi bahse konu edilmemiştir? Zira Tevrat en ince ayrıntıları dahi kalem alan bir kitaptır. İslami kaynaklarla uyuşmayan bu anlatılarının da değiştirilmiş olduğunu düşünen Prof. Süleyman Ateş şöyle demektedir: "Hz. Peygamber zamanında İbrahim'in karısı Hâcer'le oğlu İsmail'i Mekke'ye götürdüğünü anlatan Tevrat nüshaları veya şerhlerinin olması ve bunların zamanla ortadan kalkması muhtemeldir."*²¹

Hz. İbrahim Şam'a dönmek için yöneldiğinde Hz. Hâcer: "Ey İbrahim! Bizi kime bırakıyorsun? Yoksa bu Allah'ın emri mi?" deyince Allah'ın Halil'i "Evet" diyebilmiş. Hz. Hâcer sorgulamaksızın teslimiyetin cümlelerini dökmüş "git ey İbrahim, Allah bizi zayi etmeyecektir, yalnız bırakmayacaktır."²² diye seslenmiştir. Hamisiz kalan karısı ve kundaktaki oğlu için hüznlenen peygamber yol aldığı tepeden, Rabbine emanet ettiği ailesine bakarak şu duayı etmiştir. "*Rabbim! Zürriyetimden bir kısmını (İsmail ile onun soyunu) ekin bitmez bir vadiye, haram olan Beyt'inin yanında iskân ettim. İnsanlardan bir kısım kimseleri, (namaz kılmak için) zürriyetimin bulunduğu yere doğru meylettirip heveslendir! Ve onları, her çeşit meyvelerden rızıklandır! Gerekir ki, sana şükredeler"*²³

Mekke'ye yerleştirilen Hz. Hâcer yanındaki azığı tükenince ve suyu da bittiğinde telaşlanmış ve oğlu için endişe duymuştu. Pek çok esere konu olan bu annelik içgüdüğü psikolojik olarak defalarca tahlil edilmiştir. Hz. Hâcer öyle güçlü bir portre ki, kimselerin olmadığı bir yerde oğluna su bulabilmek için hem iç dünyasında hem de hakikatte gelgitler yaşamıştır. Safa-Merve arasında defalarca gelip gitmesi pes etmeden çare aradığının göstergesidir. Güvenli bir yere bıraktığı oğlunu hem gözetliyor, hem de su arayışlarına devam ediyor. Çünkü akli ve gönlü oğlunda bir kimlik Hz. Hâcer. Tedbiri elden bırakmaksızın defalarca yanılmış olabileceğini düşünerek gelip gidiyor iki tepede. Endişeyi, hüznü, yalnızlığı, teslimiyet ve tevekkülü resmediyor. Hz. Hâcer'in bebeğine gösterdiği şefkatin unutulmaması ve kıyamete kadar tüm

²⁰ İbrahim, 14: 37.

²¹ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1990), 5: 31.

²² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fi Tevîli'l-Kur'ân*, 1; 364.

²³ İbrahim 14/37.

insanlığa örnek olması için *sa'y* ibadeti, haccın bir ritüeli haline getirilmiştir.²⁴ Kısaca *sa'y*, İslam'ın anne şefkatine yaptığı önemli vurgunun bir belirtisidir.²⁵

Taberî; Hz. Hâcer'in oğlunun yanına geldiğinde Cebrail (as.)'ın kendisine seslendiğini ve oğlu İsmail'in topuklarından su fışkırdığını nakleder.²⁶ Sevinçle ne yapacağını şaşırarak Hz. Hâcer elleriyle akan su için derbent yapmaya çalışmıştır. Akar da kaybolur korkusu sarmış olmalı ki suyu muhafaza etmeye çabalamıştır. Durmak bilmeyen bu su Hz. Hâcer'in Zem-Zem (dur dur) diye seslenişi ile bu su kaynağına ad olmuştur. Bu hadise için Hz. Muhammed, Hz. Hâcer'in bu davranışını kastederek şöyle demiştir: “Allah, İsmail'in annesi Hâcer'e rahmet eylesin! Eğer o, Zemzem'i kendi haline bıraksaydı, muhakkak ki Zemzem, akar bir kaynak olurdu.”²⁷

Hz. Hâcer, İslam ümmetin kadınlarına yüzyıllar öncesinden en güzel örnektir. Mekke'yi imar eden bu hissiyatlı şahsiyetin, cariyeliğinden peygamber eşi ve peygamber annesi olmasına kadar geçen zamanda yaşamına dair mücadeleci duruşu takdire şayandır. Uzun yıllar eşi Hz. İbrahim'den uzakta tek başına oğlunun her türlü gelişim ve eğitimi ile sorumlu olmuştur. Hz. İsmail'in Kur'an'da geçen ifadesiyle sabredenlerden olup, teslimiyetçi bir evlat ve anne babasına karşı saygılı durumunda bizce annesinin kıymetli eğitmenliğinin payı büyük olmalıdır. Özellikle Hz. İsmail'i yetiştirirken vermiş olduğu insani her eğitim oğlunu peygamberliğe en iyi şekilde hazırlamış olmalı ki Kur'an oğlundan övgüyle söz etmektedir.

Sâre ismi Kur'an'da geçmemektedir. Ancak Hz. İbrahim'e gelen meleklerin, Hz. İshak ile müjde verdikleri bahsi ayetlerde geçmektedir.²⁸ Hz. Sâre hakkında bilgi İslami kaynaklar ve İsrailiyatta güzelliğinin dillere destan olduğu şeklindedir. Bu güzel kadının ismi konusunda Tevrat İbrâñice olan Sârâh isminin doğru olduğunu yazar. Tevrat'a göre adı önceleri Saray iken Hz. İbrâhim'in Abram olan adının, Tanrı tarafından Abraham olarak değiştirilmesi gibi daha sonra Saray'ın Sarah olarak değiştirildiğini yazmaktadır.²⁹

²⁴ Cihat Şeker, “Şefkat Bağlamında Üç Peygamber Annesi: Yokobed, Meryem ve Âmine Örneği”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17, no. 1 (2015): 7.

²⁵ Muhammed Hamidullah, *İslam'da Hac*, çev. M. Akif Aydın, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 8, no. 1-4 (1984), 149.

²⁶ Taberî, *Câmi' u'l-Beyân fi Tevîli'l-Kur'ân*, 1: 365.

²⁷ Buhârî, *Enbiya*, 9; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1, 253.

²⁸ Hûd 11/71-73; Zâriyât, 51/29-30.

²⁹ Tekvîn, 17/15.

Saray ismi “prensesim”, Sarah ismi ise “bütün insanlığın prensesi” anlamında olduğu ifade edilmektedir.³⁰

Müminlere örnek bu kadın Harran diyarından eşi ile Kenan’a hicret etmiş, oradan da bugün ki Filistin’de ikamet etmiştir. Mısır’a gelen Sâre ve Hz. İbrahim, halkın Sâre’nin güzelliğini diline dolmasıyla, bu sözlerin Firavun’a ulaşması gecikmemiştir. Firavun’un Sâre’yi huzuruna davet etmesi üzerine tedirgin olan Hz. İbrahim, Sâre’ye kendisinin kardeşi olduğunu söylemesini tembihlemiştir. Zira o dönem Mısır’da güzel bir kadına sahip olmak istendiğinde erkeği öldürüyor ve bunda mahzur görmüyorlardı. Sâre saraya çıktığında Rabbine şöyle dua etmişti: *“Ey Allâh’ım! Ben Sana ve Sen’in peygamberine inanmış, iffetimi de zevcimden başkasına karşı titizlikle korumuş bir kulun isem şu kâfiri bana musallat etme”*³¹ Duası kabul olunan bu sadık kadın Firavun’un niyetinden korunmuştu, Rabbi onu muhafaza etmiş Firavun’un kolu kımultısız kalmıştı. Rabbine dua et kolum eski haline gelsin, seni de ailene geri gönderiyim diyen Firavun kolu düzelince Hz. Sâre’yi serbest bırakmıştır. Mısır’ın güvenli olmadığını düşünen Hz. İbrahim, Sâre’yi ve Sâre’ye verilen Hâcer’i de alarak Filistin bölgesine hicret etmiştir.

Misafirler babası lakaplı Hz. İbrahim, oldukça misafirperverdi. Muhakkak ki evinde misafir ağırlamayı çok seven yalnızca İbrahim peygamber değildi. Onun sadık eşi Hz. Sâre, gelen misafirlerine sofrta hazırlar ve bol bol ikramlarda bulunurdu. Misafirler annesi lakabına en çok yakışacak olduğunu düşündüğümüz bu anne yaşı ilerlemiş olmasına rağmen cömertçe ev sahipliği yapmaktadır.

Her misafirine sofrta kuran İbrahim ailesi yine yabancı misafirlerine sofrta hazırlamış, onların yaklaşmadığını fark edince, melek olduklarını anlamışlardır. Lut kavmini helak için gelmiş olan bu melekler Hz. İbrahim’e alim bir evlat müjdesi verdiler.³² Hud suresinde Hz. Sâre’nin bu haber karşısında hayrete düşerek kocamış bir kadinken mi çocuğum olacak diye kahkaha attığı ifade ediliyor. *“Ayakta duran İbrahim’in zevcesi güldü. Biz de ona İshak’ı, onun ardından da Yakub’u müjdeledik.”*³³ *“Ben kısır bir koca karıyım” der.*³⁴ Çocuk dünyaya getirecek evreyi geçmiş olmasından ötürü şaşırın Hz. Sâre’nin bu ifadesi Kur’an’da yer bulmuş ve bu mucizenin sahibesi olacağı müjdelendir. Hz. Sâre aynı Zekeriyya peygamber gibi yaşlılığında evlat sahibi olmuş, Rabbinin bu mucizesi karşısında önce gülümseyerek şaşırmış, sonrasında ise hamd etmiştir. İleri bir yaşta anne olan Hz. Sâre acemilik çağlarında olmamasından

³⁰ Tora, I/112.

³¹ Buhârî, “Buyu”, 100.

³² Hicr 15/51-58.

³³ Hûd, 10/71.

³⁴ Hûd, 11/71-73; Zâriyât, 51/29-30.

ötürü olgun bir annelik sergilemiş olmalıdır. Zira Hz. İshak'ın Kur'an'da bahsinden de anlaşılacağı üzere salih ve bilgin bir evladın yetiştiricisi yine salih ve bilgin bir anne olmalıdır. Anlayışı güçlü bir evlat olan Hz. İshak, gün görmüş geçirmiş tabiriyle, seçkin bir anne tarafından büyütülmüştür. Âlim ve salih biri olan Hz. İshak anne babasına her daim iyi davranan güzel ahlaklı bir evlat olmuştur. Yaşlılık sürecinde anne olan Hz. Sâre Rabbine çokça şükreden, evlat hasreti çekmiş olmasına rağmen hep sabretmiş ve dua ederek rabbinden bıkmadan usanmadan anne olmayı istemiştir. Böylesi bir arzu ile anne olmayı dilemek muhakkak ki terbiye edici olarak da kemal seviyesindedir.

2.2. Hz. Musa'nın Annesi Yehoved

Yoheved, Mısır'da kast sisteminin hâkim olduğu Firavun 2. Ramses zamanında yaşamıştır. Hz. Musa öncesi dönemde hiçbir kimseye Tanrı Yahve'nin isminin baş harfi 'yo' ile başlayan bir isim verilmemiştir. Bunun tek istisnası Hz. Musa'nın annesi *Yoheved'*dir.³⁵

Doğum yapan kadınlardan kız çocuklarının sağ, erkek çocuklarının ise öldürüldüğü yıllarda Hz. Harun ve Hz. Musa'yı dünyaya getirmiştir. Allah'ın kendisine vahyettiği kadınlardan biri olan Hz. Yoheved, erkek doğan oğlu için her anne gibi endişe duymuş ancak vahyin muhatabı olması hasebiyle peygamber yetiştirecek bir anne duruşu sergilemiştir. İleride peygamber olacak oğluna iman edecek olan anne Yehoved, bu gurura kapılmaksızın o anda yapılması gerekeni yapmış, rabbine tevekkül ve teslimiyetle dua etmiştir. Nil'in serin sularına bıraktığı oğluna rabbinin sahip çıkacağı inancı ile akıbeti hakkında haber beklemiştir. Tam bu endişeli vakitlerde sabrının ve dayanıklılığının pekiştirildiği Hz. Yehoved Kur'an'da şu şekilde anlatılmaktadır: *"Musa'nın annesi ise, yüreği boşluk içinde sabahladı. Eğer müminlerden olması için kalbi üzerinde (sabri ve dayanıklılığı) pekiştirmemiş olsaydık, neredeyse onu(n durumunu) açığa vuracaktı."*³⁶ *Böylelikle, gözünün aydın olması, üzülmemesi ve gerçekten Allah'ın va'dinin hak olduğunu bilmesi için, onu annesine geri vermiş olduk. Ancak onların çoğu bilmezler."*³⁷ Ayetten de anlaşılacağı üzere Yehoved sepet içinde Nil'e bıraktığı oğlu için fazlaca korkmuş, vahye muhatap olmuş olmasına rağmen annelik içgüdüğü ile neredeyse Musa'nın durumunu açığa vuracaktır. Bu içgüdü kadınsı bir endişe ve anneliğin getirdiği şefkat ve merhametten başka bir şey olamaz. Yehoved, saraydan haber getiren kızının sayesinde sü-tannelik için kabul edilmiştir. Sarayda emzirmesi talep edilmiş olmasına rağmen Musa'nın dışında Harun ve Miryan adında iki evladının daha olduğunu ve onları ihmal edemeyeceğini söyleyen Yehoved, Musa'yı terk etmediği gibi

³⁵ Nahum M. Sarna, S. David Sperling, "Jochebed", *Encyclopaedia Judaica*, Keter Publishing House Ltd., Jerusalem 2007, 2. Baskı, 11: 360.

³⁶ Kasas, 28/10.

³⁷ Kasas, 12/13.

diğer iki evladını da ihmal etmemiştir. Anne olmanın bu muhteşem fedakârlığına şahitlik ettiğimiz bu ulvi hadise Yehoved'in vahye niçin muhatap kılınışına da açıklık getiriyor.

Emme dönemini Hz. Yehoved'in evinde tamamlayan Hz. Musa, annesinin bizzat eğitimi ile büyümüştür. Güven ve kimliğin yerleştiği bu yaş aralığında annesini emerek özgüveni olan bir çocuk olarak büyümüştür. İleriki yaşlarda haksızlık karşısında susmaması ve haklının yanında dimdik duruş sergilemesi belki de en mühim yaşlarda aldığı eğitim sayesinde. Anne sıcağında büyümüş olması Hz. Musa'yı psiko-sosyal kişilik gelişiminde sağlıklı kılmıştır.

Hz. Yehoved iki peygambere anne, Rabbinden vahiy alan bir kadın olmuş, yüreği çırpınırken dünyanın en haklı duygularıyla evlat endişesi yaşamış bir teslimiyet kapısıdır. Yahudi geleneğine göre peygamber kabul edilen kızı Miryam da 3. çocuğudur.³⁸ Yahudi literatüründe üç peygamberin de annesi kabul edilen tek kadındır. Hz. Yehoved İslam tarihi kaynaklarında çok anılmamakta ve adı duyulmamaktadır. Hâlbuki kıssaların en geniş anlatımında başkahramandır. Zalim bir kral zamanında cesur bir anne olmuştur. Nil'in serin sularında teslim ettiği evladıyla ilahi emre teslimiyetin sahibi bir kadındır. Hz. Musa'yı diğer iki evladını terk ederek sahiplenmeye kalkmayan, tüm çocuklarına kol kanat geren sorumluluk sahibi bir annedir.

Öğreticiliği, cesaret vericiliği ve kararlı duruşu ile örnek bir anne de Hz. Asiye'dir. Kur'an'da adı geçmemektedir. Ancak "*Firavun'un karısı*" denilmektedir.³⁹ Sevgili peygamberimiz ise bizzat adını anmış ve *Firavun'un karısı Asiye* demiştir.⁴⁰ Hz. Asiye Hz. Musa'yı Nil nehrinden alıp Firavun'un öldürecek olmasından kurtaran kadın olarak bilinmektedir. Hâlbuki Hz. Asiye, Hz. Musa'nın ikinci annesi olarak da tanınmayı hak etmektedir.

Kur'an'da ve hadislerde övgüyle bahsedilen Hz. Asiye Nil'in getirdiği bu bebeği çok sevmiştir. Kur'an bu kıssayı bizlere şu şekilde haber verir: "*Firavun ailesi, ileride kendilerine düşman ve üzüntü sebebi olacak çocuğu bulup getirdiler. Şüphesiz Firavun, Haman ve askerleri yanılıyorlardı. Firavun'un hanımı, 'Bu benim için de senin için de sevinç kaynağı bir çocuk. Onu öldürmeyin; belki bize faydalı olur veya onu evlat ediniriz.'* dedi. Onlar, işin farkında değillerdi."⁴¹ Hz. Asiye Firavun'u ikna edip bakımını üstlenince, bebeğin ağaç ve su anlamına gelen Muşa ismini vermiştir. Onu büyüten, koruyan ve kollayan bu irade sahibi kadın, Hz. Musa peygamberliğini ilan ettiğinde de gözünü kırpmadan kendisine yapılan işkencelere rağmen iman ve istikametinden dönmemiştir.

³⁸ Çıkış, 15/20.

³⁹ Kasas, 28/9; Tahrîm, 66/11.

⁴⁰ Buhârî, "Enbiyâ", 32, 46.

⁴¹ Kasas, 28/8-9.

Mümin kadınlara Hz. Meryem ile birlikte örnek gösterilen sarayın hanımefendisi Hz. Asiye kıyamete dek kemale ermiş kimselerden sayılacaktır. Biyolojik olarak annesi olmamasına rağmen psikolojik olarak annesi olan Hz. Asiye, evladının gençlik yıllarında yanında olmuş, sarayda bizzat gözetiminde büyütülmüştür. Daha sepette canının kıyılmasına müsaade etmeyen bu merhametli kadın, Hz. Musa'nın gelişim evresinde ona destek olmuş, sarayda yaşanan Musa'nın adil duruşunun yanında yer almıştır. Ölmeyi göze alarak yetiştirdiği oğluna inanmaktan vazgeçmemiştir. Böylesine dirayetli ve aksiyon sahibi bir kadın yine aksiyon sahibi bir evlat yetiştirmiştir.

İki şekilde rivayet olunur ki Hz. Asiye Hz. Musa'ya iman ettikten sonra şehit edilmiştir. Birincisi Firavun'un kızının saçını tarayan kadın Allah adını anınca, Allah'a iman ettiği ortaya çıkmış ve Firavun kadını diri diri fırına atarak yakmıştır. İbnu'l-Esir'e göre Hz. Asiye bu kadının ruhunun melekler tarafından semaya yükseltildiğini görmüş ve oğlu Musa'ya iman etmiştir.⁴² İkinci rivayet ise Taberî'dendir. Taberî; Hz. Asiye'nin, sihirbazlarla Hz. Musa'nın arasındaki kıyasıya mücadeleye şahit olmuş ve "Mûsâ'nın ve Hârûn'un Rabbine iman ettim" dediğini bildirmektedir.⁴³ Hz. Asiye iman ettikten sonra Firavun tarafından elleri ve ayaklarından kazıklara bağlanarak kızgın güneş altında işkenceye uğramıştır. Üzerine büyük bir kaya parçası atılacağı sırada Rabbine yalvardığı cenneti istediği belirtilmekte, kaya kendisini parçalamadan ruhunu teslim ettiği ifade edilmektedir.⁴⁴ Kur'an'da bu sahne şu şekilde haber verilmiştir. "*Rabbim! Benim için yanında cennette bir ev yap, beni Firavun'dan ve onun kötülüklerinden kurtar, beni şu zalimler topluluğundan kurtar!*"⁴⁵ diye dua etmiş, bunun üzerine kaya parçası altında ezilmeden önce Allah ruhunu kabzetmiştir.⁴⁶

Hz. Asiye, İslam kadınlarının içinde yaşayan güçlü bir tutum ve örnek bir profildir. Oğlu gibi sahiplendiği Hz. Musa'yı yaşatmak adına zalim hükümdara yalvaran ama kendi yaşamını hiçe sayarak yaşamasına vesile olduğu oğluna imanından dolayı yaşamını yitiren bir kadındır. Hak bildiği oğluna imanından dönmemiş ve canı pahasına savunmuştur. Allah'a imanı ile Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olmuş kâmil bir kişiliktir. Merhamet sahibi bir saray hanımefendisidir.

2.3. Hz. İsa'nın Annesi Hz. Meryem

İsmi Kur'an'ın bir suresine ad olmuş, bir peygamber annesidir. Allah tarafından bizzat seçilmiş, dünya kadınlarının en hayırlılarından kılınmıştır. Bir

⁴² Ebu'l- Münzir Hişam b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fit-Tarih*, 1: 184.

⁴³ Taberî, *Câmi' u'l-Beyân fi Tevîli'l-Kur'ân*, 28: 110.

⁴⁴ Ömer Faruk Harman, "Asiye", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 3:487.

⁴⁵ Tahrîm, 66/11.

⁴⁶ Taberî, *Câmi' u'l-Beyân fi Tevîli'l-Kur'ân*, 28: 110.

peygamber tarafından himaye edilmiş, yetiştirilmiş ve rahmani bir hayat yaşamıştır. Yüksek ahlakı ve örnek tutumu sebebiyle olmalı ki ismi bir sureye ad olmuştur. Hayatındaki ve şahsiyetindeki üstünlüklerle Kur'an'ın öne çıkan karakterlerinden birisidir. Sıfatı Meryem oğlu olan bir peygambere anne olacaktır.

“Meryem” adı Yeni Ahid’de 19, Kur’an-ı Kerim’de 34 defa geçmektedir. Kur’an’da Hz. İsa çok yerde “Meryem’in oğlu” (*İbn Meryem*) diye ifade edilir. Kur’an’a göre Hz. İsa ne Tanrı, ne de Tanrı’nın oğludur (*İbnullah*); O, Meryem’in oğludur. Buna karşılık, Meryem de Tanrı’nın Anası değildir; İsa’nın anasıdır.⁴⁷ Semavi dinlerce yüce kabul edilen bir peygamberi dünyaya getirme şerefine nail olmuş kutlu bir kadındır.

Kâinattaki kadınlar arasında üstün kılınan ve “*Ey Meryem, şüphesiz ki Allah, seni seçti ve tertemiz kıldı. Ve seni, âlemlerin kadınlarına üstün kıldı.*”⁴⁸ kelamına muhatap kılınan mübarek anne Hadislerde de övgüye mazhar olmuştur. “*Cennetin kadınlarının en hayırlısı, Huveylid’in kazı Hatice’dir Yine cennetin kadınlarının en hayırlısı İmran kızı Meryem’dir*”⁴⁹ “*Âlemlerin kadınlarından (örnek olma bakımından) şunlar sana kâfidir. İmran kızı Meryem, Huveylid kızı Hatice, Muhammed kızı Fanina ve Firavun’un karısı Asiye*”⁵⁰ Ümmetin kadınlarına “*Rol model*” gösterilen bu kadınlar, annelik makamının izzetini de sırtlanmışlardır. Tam da burada Kur’an’ın örnek gösterdiği mübarek kadınlar duruşları, seçimleri, mücadeleleri ve yardımları ile ilklerden olmuşlardır. Hz. Meryem toplumsal bir okumadan ziyade inancın ve aciz bırakan bir mucizenin başkahramanıdır. Allah, babasız bir evladı dünyaya getirme vazifesini üstün kılınan bir ailenin iffetli kızına nasip edecektir.

Hz. Meryem’in babası İmran, annesi ise Hanne adında nezih bir kadındır. Annesinin adı Kur’an’da sadece “*İmran’ın hanımı*” olarak zikredilmektedir.⁵¹ Lakin buradaki İmran’dan kastedilen Hz. Musa ve Hz. Harun’un babası İmran mı Hz. Meryem’in babası İmran mı tartışma konusu olmuştur. Müfessirlerin çoğu, bu ayetlerden birincisinde Hz. Musa’nın babasının; ikincisinde ise Hz. Meryem’in babasının kastedildiği görüşündedir. Sure adını hangi aileden almış olursa olsun her iki ailede peygamber yetiştirmiş faziletli ailelerdir. Hz. İsa ve Hz. Meryem kıssasının en geniş şekilde Ali İmran suresinde

⁴⁷ Günay Tümer, “Hristiyanlıkta ve İslam’da Hz. Meryem”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1998), 7.

⁴⁸ Ali İmran, 3/42.

⁴⁹ Muhammed b. İsa et-Tirmizi, *el-Menakıb*, bab: 62, hadis No. 3877.

⁵⁰ Tirmizi, *el-Menakıb*, bab: 63, hadis no: 3878.

⁵¹ Al-i İmran, 3/35.

anlatılmasını söyleyen İbnü'l-Cevzi, İmran ailesinden kastedilenin Hz. Meryem ailesi olduğu görüşündedir.⁵²

Kur'an'ın üçüncü suresine adı verilen "İmran" faziletli bir kimsedir. Doğumdan kısa bir süre önce eşi İmran'ı kaybeden Hanne, çocuğunu öksüz doğuracaktır. Doğum ve vakti ile ilgili kaynaklarda bilgiye rastlanılmamış ancak Rabbine verdiği söze olan sadakatini "O'na Meryem adını verdim"⁵³ diyerek yerine getirmiştir. Meryem onların dilinde "Rabbinin hizmetçisi" anlamındaydı.⁵⁴ Hanne hamile kaldığı takdirde adayacağı çocuğunun kız olmasına rağmen adını yine adamış olması sebebiyle Meryem koymuş ve ahbine sadık kalmıştır.

Hanne "ben onu da soyunu da kovulmuş şeytandan sana sığındım"⁵⁵ diye duada bulunmuştur. Hz. Muhammaed (sav) de "Şeytanın dürtmediği hiçbir çocuk yoktur. Şeytan dürttüğü için çocuk ağlayarak doğar. Bundan tek istisna Meryem ve oğludur"⁵⁶ demiştir. Kurtubi bunun için "Hanne'nin duasının kabulüne işaretler demiş ve şeytan, peygamberler ve veliler de dâhil bütün Âdemoğlunu dürtmüş ama Meryem ve oğlu bundan istisna kalmıştır."⁵⁷ Allah Meryem'in annesinin duasını kabul etmiş, bu çocuğu üstün kıldığı bir aileye evlat vermişti. Zürriyetinin nezihliğine ve şüphesiz vasıflı oluşuna işaret eden şu ayet Hz. Meryem'in ayrıcalığına vurgu yapmaktadır: "Şüphesiz ki Allah, Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini ve İmran ailesini birbirinin soyundan olarak âlemlerden üstün kıldı. Allah, her şeyi çok iyi işiten, çok iyi bilendir."⁵⁸

Meryem Mabede teslim edilince, bakımının kim tarafından üstleneceği tartışması yaşandı. Kurtubî Hz. Zekeriyya'nın, "Onu almaya en çok hak sahibi benim. Çünkü teyzesi benim yanımdadır" dediğini, Meryem'in annesi Hanne'nin kız kardeşi Eşyi', Hz. Zekeriyya'nın hanımı olduğunu söylemektedir.⁵⁹ Bu duruma izin vermeyen İsrailoğulları'ndan hahamlar İmran'ın kızı üzerinde kendilerinin de hak sahibi olduklarını⁶⁰ zira ilim adamı İmran'ın kendilerinin de büyüğü olduğunu iddia etmişler sonunda kura çekmeye karar verilmiştir. Kura sonucunda Meryem Hz. Zekeriya'ya verilmiştir. Yüce Allah: "Bu, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindedir: Meryem'e hangisi kefil olacak

⁵²Ebi'l-Ferec Abdirrahman Ali b. Muhammed İbn'ul Cevzi, Zâdü'l-Mesîr, 3/130-132.

⁵³ Al-i İmran, 3/33.

⁵⁴ Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ebû Muhammed b. Aşûr (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2001), 3: 55.

⁵⁵ Al-i İmran, 3: 36.

⁵⁶ İbn Haccâc Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî el-Müslim, *Fezail*, 40.

⁵⁷Ebu Abdillah Muhammed el- Kurtubî, *el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 4: 64.

⁵⁸ Al-i İmran, 3/33-35.

⁵⁹ Kurtubî, *el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 4: 81.

⁶⁰ Kurtubî, *el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 4: 67.

diye kalemlerini atarlarken sen yanlarında değildin, tartışırken de orada bulunmadın"⁶¹ buyurarak bakım konusundaki kuradan haber vermektedir.

Zekeriyya Peygamber ilk iş Meryem için sütanne aramaya başlamıştır.⁶² Anlaşıyor ki Hz. Meryem mabede henüz bebekken teslim edilmiştir.

Günümüzden yaklaşık 2 bin yılı aşmış bir zaman öncesinde biyolojik ya sayı alt üst eden bir aciz bırakma yaşanmıştır. Hz. Meryem babasız dünyaya getireceği bir bebekle toplumunun karşısına çıkmıştır. Kur'an'ın iffetine şahitlik ettiği Hz. Meryem aynı zamanda vahyedilen peygamber annelerinden biri olmuştur. Hz. Âdem ve Hz. Havva annesiz ve babasız dünyaya gönderilmiş ise Hz. İsa'nın da yalnızca bir anneden var olmasına inanmak zor olmaktadır. Kur'an bu doğumu Hz. Âdem'in var olmasına benzetmektedir. *"İsa'nın durumu Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan var etti; sonra ona'ol'dedi ve oluverdi"*⁶³

Hz. Cebrail kendisine babasız olarak bir çocuk verileceğini haber verince; Meryem bu haber karşısında irkilmiş, kendisine erkek eli değmemişken böyle bir şeyin nasıl mümkün olacağını sormuştur⁶⁴ Mabette yetişmiş bir kızın üstelik toplumunca iffetinden şüphe duyulmayacak kadar övgüyle anılan bir kimliğin hamile kalacak olması muhakkak ki hayret verici bir vakiadır. Meryem şaşkınlıkla elçi olan Cebrail'e nasıl böyle bir şey olacak diye sormuştur. Biyolojik olarak tek bir cins ile mümkün olmayacak bir hamilelik, bu kez mucizeye tanıklık ettirecekti. Bu mucize için seçilmiş olan Meryem şaşkın ve ürkümüş olmalı ki, toplumuna karşı susması ve çekilmesi emredilmiş, rabbinin emri gelinceye dek uzak kalması bildirilmiştir.

"Hurma ağacını kendine doğru silkele, üzerine taze ve olgun hurmalar dökül-sün." *"Ye, ic, gözün aydın olsun. Eğer birini görürsen, "Rahman olan Allah'a konuş-mama orucu adadım. Bugün kimseyle konuşmayacağım" de. "Meryem İsa'yı yüklenerek kavmine getirdi. Kavmi hayretler içinde şöyle dediler: "Ey Meryem, doğrusu sen görülmemiş bir iş yaptın."* *"Ey Harun'un kız kardeşi Meryem, senin ne baban ahlaksız, ne de annen iffetsizdi."*⁶⁵

İsrailoğulları salih kadınlarla "Harun'un kız kardeşi" diye seslenirlermiş. Bu sebeple hitap edişleri bu şekildedir. Meryem toplumu tarafından kınandı ve yakışsız bir iş yapmakla suçlandı. Görülmemiş bir iş yaptın diyerek İmran ailesine kendisini yakıştırmamışlar, ailesinden örnek vererek Meryem'i rencide etmeye çalışmışlardır. *"Bunun üzerine Meryem çocuğu gösterdi. "Biz, beşikteki bir çocukla nasıl konuşuruz?"*⁶⁶ dediler. Meryem konuşmama

⁶¹ Al-i İmran 3/44.

⁶² Kurtubî, *el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 4: 67.

⁶³ Al-i İmran 3/59.

⁶⁴ Meryem 19/16-18.

⁶⁵ Ali İmran 3/25-28.

⁶⁶ Ali İmran 3/29.

orucu tuttuğunu, kendilerine bir açıklama da bulunmayacağını beyan ederek kundaktaki bebeğini göstermiştir.⁶⁷ Burada rabbinin sözüne teslim olmuş bir anneyi görmekteyiz. Asla cevap vermemekte, kucağında sahip çıktığı evladını muhafaza etmektedir. Toplumunun sert tutumları karşısında zor durumda kalan Hz. Meryem, yaşanan mucizenin büyük bir parçası olmuştur. Bu gösteriyor ki başka bir rol model kadın da Hz. Meryem'dir. Dimdik duruşu ve toplumunun karşısına kınanacağı bir durumla çıkarak, onları şaşkına çevireceği bir diğer mucizeyle oğlunun peygamberliğini ilan eder. Mabel kültürü almış bu saygın anne bilgisi ve edebiyatla evladının terbiye edicisi olmuştur. Meryem'in semavi dinlerce saygınlık ve kutsiyet atfediliyor olması günümüzde de devam etmekte, iffeti ve eğitimli vasfı ile ön plana çıkmaktadır.

Meryem Hristiyan teolojisinde İsa'nın annesidir. Üçlemedeki en önemli unsurlardan biridir. Batıda "Marioloji" alanıyla Meryem hakkında oldukça geniş bir çerçeve çizilmektedir. Biz burada bu alana girmeden Hristiyanlıkta Meryem'in durduğu yere işaret etmek istiyoruz. Reformla birlikte Hristiyan kültüründe Tanrı ölmüş ve din inancı zayıflamaya yüz tutmuştur. Protestan camia bu soğukluğu sürdürse de Katolik Hristiyanlar Meryem'e olan bağlılıklarını devam ettirmişlerdir. 1964 yılına kadar aklama çalışmaları sürse de çok ses getirmemişti. 1964 de "kilisenin anası" olduğu ilan edilmiştir.⁶⁸ Bu yıla kadar asli suçlu gördükleri üçlemenin bir parçasını Tanrı'yı diriltme emareleri göstererek yeniden Kiliseye saygınlık kazandırmak istemektedirler. Bunda başarılı olmuşlar ve "Meryem Yılı" sonrası kilise canlanmış, Meryem kutsallaştırılmış ve kilisenin kutsallığı toparlanmaya başlamıştır. Orta çağdan itibaren Tanrı'yı öldüren Hristiyanlar dini terminolojide sağlam yer edinecek şekilde Meryem'e sahip çıkmışlardır.

Hristiyanlar çocuklarına genellikle Mary adını vermişler, şehirlerine Virginia, Maryland, Santa Maria vb. isimler koymuşlardır. Batı dünyasının meşhur meydanlarında, müze ve kiliselerinde hep Meryem ve İsa resimleri boy göstermekte, heykeltıraşlar anne ve oğlunu kutsallaştırarak mum yakılıp duvarlar edilen mabutlara dönüştürmüşlerdir. Süs eşyalarında Meryem Ana kol-yeleri, evlerde çarımhta İsa ve Melek figürleriyle dini inançlarında bir yer edindirmeye çalışmaktadırlar.

Matta İncil'inde Meryem'in Nasıra şehrinde oturduğu ve Davut soyundan olan Yusuf isimli bir dülgere nişanlı olduğunu yazmaktadır.⁶⁹ İslami kaynaklarda böyle bir bilgi mevcut olmamakla birlikte Meryem'in güzel

⁶⁷ Ali İmran 3/30-34.

⁶⁸ Tümer, "Hristiyanlıkta ve İslam'da Hz. Meryem", 62. 63.

⁶⁹ Matta 13/55.

ahlakı, iffeti, kültürlü ve bilgili bir mabed geçmişi ile teslimiyetçi bir anneliğinin yanı sıra aksiyonel bir duruşu ifade edilmektedir.

2.4. Hz. Muhammed'in Annesi Hz. Âmine

Araplar ataerkil yapıya sahip bir kavimdi. Kadının adı anılmaz, çocuk babasına nispet edilirdi. Savaşçı bir millet olan Araplar doğan çocukları erkek olduğunda övünüyor bunu şeref meselesi görüyorlardı. Mekkeliler eğer ki kız çocuğu olmuşsa *yüzleri simsiyah kesiliyor*⁷⁰ toplumunda aşağılanan biri oluyorlardı. Bu aşağılanmayı göze almak istemeyenler kız çocuklarını diri diri toprağa gömüyor ve şereflerinin temizlendiğine inanıyorlardı. Âdem Apak Beni Temim, Kureyş ve Kinde gibi kabilelerde erkekleri ile aynı zihniyete sahip kadınların da olduğunu ifade eder.⁷¹ Araplardan bazıları ise çukur eşeleyip kız çocukları ölsün diye oraya koyarlardı.⁷² Bazı kadınlar çocuk doğurunca bir önem kazanmaktaydı. Aslında bu önemi anne olmasından değil, kocasının ve kabilesinin soyunu devam ettirmesinden almaktaydı.⁷³ Resulüallah (sav.) İslam'ı neşretmeye başlayana kadar kadın Arabistan bölgesinde toplumun bir uzvu değil erkek zümresinin ihtiraslarını tatmin etmek ve hizmetlerini yapmak için yaratılmış biri olarak görülüyordu⁷⁴

Hz. Âmine soylu bir ailenin kızı olmanın ayrıcalığını yaşamış, evlilik hususunda görüşü alınmıştır. Kadınların sosyal haklardan mahrum bırakıldıkları bir dönemde, Hz. Âmine tarih sahnesinde varlık gösterecektir. Hz. Âmine soy olarak Kureyş'in diğer kabileleri arasında faziletli ve saygın bir yerdedirler. Hz. Âmine ne zaman doğmuştur kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Güzel ahlakı ile Mekke'de tanınmakta, iffet ve güzelliği ile talipleri pek çok olmaktadır. Tertemiz bir nesilden geldiğini hadisi şeriflerden bildiğimiz Hz. Âmine'nin sabırlı ve itaatkâr bir kadın olduğu bilinmektedir.

Abdulluttalip, oğluna Hz. Âmine'yi istemiş, ailenin onaylamasıyla iki genç nikâhlanmışlardır.⁷⁵ Hz. Abdullah'ın yaşıtlarından farklı bir tarafının, ay gibi parlak bir yüze sahip, alnında semavi bir nurun var olmasıdır. Hz. Muhammed için "*nûr-ı Muhammedî*", "*nûr-ı nübüvvet*" sıfatlarının kullanımı basından geçen bu nurdur.⁷⁶ Huzur ve sükûnetin sahibi Hz. Âmine evliliğinden kısa bir süre sonra hamile kalmıştı. Baba adayı Abdullah Mekkeliler gibi

⁷⁰ Nahl 16/58.

⁷¹ Adem Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü* (İstanbul: Ensar Neşriyat 2014), 149.

⁷² Zeki Tan, "*Mekki Ayetlerde Kadın Tasavvuru İnşasında Ahlaki Zemin*", 378.

⁷³ Nur Yıldırım, *Cahiliye Toplumunda Kureyş Kadını*, 27.

⁷⁴ Şemsettin Günaltay, "*İslam'dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu Aile ve Türlü Nikâh Şekilleri*", *Marife Dergisi* 3 (2006): 190.

⁷⁵ Taberî, *Câmi' u'l-Beyân fi Tevîli'l-Kur'ân*, 2: 246.

⁷⁶ Ebu Muhammed Cemaluddin Abdülmelik Humeyri İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, 1: 169; Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Munî'el-Hâşimî İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, 1: 96; Taberî, *Tarihü'l-Ümem ve'l-Müluk*, 2: 244.

ticaretle geçimini sağlıyordu. Evliliğinin üstünden birkaç ay geçmişti ki, Hz. Abdullah ticaret maksadıyla Şam'a gitmişti. Ancak dönüşte rahatsızlanan Hz. Abdullah Medine'de dayılarının evinde hayatını kaybetmiştir. İbn Sad: "Resûlullah (sav.) o günlerde annesinin karnındaydı. Abdullah yirmi beş yaşında vefat etti."⁷⁷ şeklinde bilgi vermektedir.

Hz. Âmine gönül verdiği sevgili eşini yitirmenin ardından başka bir evlilik yapmamış ve başka bir evladı da olmamıştır.

Hz. Âmine hamileliğinin kalan kısmını eşi Abdullah'ın yokluğu ile geçirmiş, doğacak evladı için gördüğü rüyalarla sevindirilmişti. "*Ben atam İbrahim'in duası, İsa'nın müjdesi ve annemin gördüğü rüyayım. Annem rüyasında içinden çıkan bir aydınlığın Sam diyarı saraylarını aydınlattığını belirtmişti. Peygamber anneleri hep böyle rüyalar görürler.*"⁷⁸ Hadisi mukaddes annesinin eşinin vefatı sonrası peygambere olan hamileliği ile teskin edildiğini ifade etmektedir. Resûlullah (sav.) Pazartesi günü, Rebiülevvel ayının 12. gecesinde dünyaya gelmiştir. Hz. Âmine rüyasında gördüğü üzere adını Ahmed koymuştur. İbn Sad, Hz. Muhammed'in "İncil'de vasıfları bulunduğunu, O'nun Hz. İsmail'in zürriyetinden olup isminin "Ahmed" olduğunu bildirmiştir.⁷⁹

Hz. Muhammed altı yaşında iken Hz. Âmine, Medine'ye gitmek üzere yola çıkmıştır. Annesi Ebva köyünde ansızın rahatsızlanınca Hz. Peygamberi bağrına basar ve şu sözleri sarf eder: "Ey çekilen ölüm okundan, Allah'ın lütfu ve yardımı ile yüz deve karşılığında kurtulan zatın oğlu! Allah, seni mübarek ve devamlı kılsın! Eğer rüyada gördüklerim doğru çıkarsa sen, celal ve bol ikram sahibi tarafından Âdemoğluna helal ve haramı bildirmek üzere gönderileceksin. Allah, seni milletlerle beraber devam eden putlardan, putperestlikten koruyacaktır. Her canlı ölür. Her yeni eskir. Her yaşlanan, kocayan zeval bulur, yok olur. Ben de öleceğim; fakat devamlı anılacağım. Çünkü senin gibi temiz bir oğul doğurmuş, arkamda hayırlı bir yadigar bırakmış bulunuyorum."⁸⁰ Hz. Âmine yalnız başına dünyaya getirdiği evladına hem anne hem baba olmuş bir figürdür. Oğlunun fasih bir dil öğrenmesi ve sağlıklı büyüyebilmesi için serin bir beldeye göndererek hasret kalacağını bilen, ancak sabrı ile oğlunun istikbali için onun nübüvete hazırlığına yardımcı bir annedir. Beslenmesinde anne sütünün mühim olması dolayısıyla sütanneye teslim etmiş ve sık sık ziyaret ederek oğluyla vakit geçirmiştir. Mekke'nin şartları düşünüldüğünde doğum yapan annelerin sütünün gelmiyor oluşu çocuk için büyük sıkıntı idi. Sağlıklı beslenmesi uğruna bu fedakârlık ancak yine annelere mahsustur. Hz. Âmine, oğlunu yanına aldığı anda oyun çağında,

⁷⁷ İbn Sad, *Tabakat*, 1: 87.

⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4: 127. 128.

⁷⁹ İbn Sad, *Tabakat*, 1: 92.

⁸⁰ Mustafa Ağırman, "Hz. Peygamber'in Anneleri", *Ekev Akademi Dergisi* 2, no. 32 (2007): 112.

konuşabilen ve ihtiyaçlarını giderebilen bir yaştıydı. Dört yaşından altı yaşına kadar oğluyla olan Hz. Âmine vefat edeceği ânda bile oğlunu düşünmüş ve nasihat ederek ona yol göstermiştir. Anneliğin yüce şanı gereği son nefesler yine evladı için olmuş olsa gerektir.

Hız. Asiye gibi biyolojik olmamakla birlikte psikolojik anne olan bir diğerkadın Hz. Halime'dir. Çocuğın güven ve benliğini inşa ettiği yaş aralığında Hz. Muhammed'i yetiştirmiştir. Kendi çocuklarından üstün tutarak babasız dünyaya gelmiş bir çocuğa sıcak aile ortamı sağlamışlardır. Hz. Halime kızını emzirirken Hz. Muhammed'i de hassasiyet göstererek emzirmiş, emin yurdu olmuştur. Emanet aldığı çocuğa adeta gözü gibi bakarak yetiştirmiş, ileri yıllarda da Hz. Muhammed'den sevgi, saygı ve hürmetle her daim karşılık görmüştür. Kan bağının annelik hissiyatı için şart olmadığını ispatlayan bu anneler, sahiplenişleri ile ve peygamber yetiştiriciliklerindeki eğitim payları ile takdir görmelidirler.

Sonuç

Bu makalede, insan hayatının ve eğitiminin en önemli yapı taşlarından biri olan anne konusu peygamber anneleri üzerinden incelemeye çalışılmıştır. Geçmiş tarihin rol model olmuş peygamber annelerine, hem bireysel hem de toplumsal bir okuma yapmaya çalıştık. Araştırmamız neticesinde peygamber annelerinin yaygın kanaatin aksine, çocuğu sadece büyütüp beslemekle yetinmediğini, onun karakterini ilerideki ağır göreve hazırlayıcı şekilde geliştirip güçlendirdiğini tespit ettik. Bu açıdan peygamber annesinin oğlunun karakter ve kişilik eğitimi açısından önemli bir görev icra ettiğini söyleyebiliriz.

Peygamber annelerinin tarihte bu kadar bilgiyle yer alması bir turnusol kâğıdı olarak İslam tarihinin günümüze ulaşmadaki bilgi eksikliğini teyit etmektedir. Kültürel olarak kadının her cümleye dökülecek olması doğru kabul edilmeyebilir. Bunu farklı coğrafyalarda hala görmekteyiz. Lakin din kültürel bir ayırım kabul etmez ve din cins ayırmadan herkesi sorumlulukta eşit kılmaktadır. Toplumlarda bedenlen olmasa da manen tutunan anneler olduğuna tanıklık ettik. Mayalandığımız kadim hüznü ve gururu hatırladık. Anavatan, Anadolu, Anayasa, Ana konu, Ana fikir, Anatomi, Ana okul, Anakronizm kelimelerinde ANA ile başlanması temel bir değer olduğunun ispatıdır. Hayatın her sahasında ihtiyaç duyulan bu mutlak değer, tarih boyunca hep başrolde yer almıştır.

Tarih, çamurdan bir yaratılışla ilk insanın yaşamına, babası olmaksızın biyolojik yasanın bu kez işlemediği bir aciz bırakmayla insanı şaşırtmış ve düşündürmüştür. Ya da kundaktaki bebeğiyle çölde bırakılan bir kadının "neden" diye sorduktan ve Rabbinin isteği olduğunu öğrendikten sonra ki mutmainliğine şahitlik ettiriyordu. Tarih yaşlanmış bir peygamber ve eşine evlat lütfedilmesinde ve elçilere ilk inanan mübarek kadınlara tanıklık ettirdi.

Nil'in serin sularına bırakılan bir bebeğin ardından endişe duyan merhamet sahibi annenin vahiy ile teskin edilmesine, sarayda büyüttüğü oğlunun peygamberliğine iman edenlerden olan mübarek annenin gözünü kırpmadan şehit oluşuna tanık olduk.

Ana baba ve evlatlarımızı seçemeyişimiz insanın "insan olma" yolundaki eğitiminin önemli sınırlamalarından biridir.⁸¹ Ana baba evladını seçmezken, evlat da ana babasını seçmekte serbest kılınmamaktadır. İnsanlığın kutlu önderlerini dünyaya getiren nezih hayat sahibi peygamber anneleri, sosyal ve psikolojik destekle evlatları peygamberlerin hep yanında var olan anneler olmuşlardır. Sevgileri, yalnızlıkları, gözyaşları, kusurları, zaafı, hedefleri ve verilmiş emre itaatleri ile topyekûn teslimiyet timsalleridirler. Çalışmamızda peygamber annelerinin yaşadıkları dönem ve o dönemin şartlarını göz önünde bulundurarak bir araştırma sunmaya çalıştık. Vahye dayalı kaynaklarda bu sahada pasif kalmamış anneleri işledik. Annelik kurumunun toplum düzeninin oluşumuna doğrudan etki ettiği bilinen bir gerçektir. Napolyon'un "Sağ eliyle beşik sallayan kadın, sol eliyle dünyayı idare eder."⁸² sözü tüm cihanda annelik kurumunun gücüne örnektir.

Peygamber annelerinin iz bırakan örnek tutumlarını incelediğimiz çalışmamızda, Hz. Havva'dan başlayarak Hz. Âmine'ye kadar tarihi bir bakış açısı yakalanmaya çalışılmıştır. Hz. Musa'nın annesinin yavrusunu koruması ve tehlikelere göğüs germesi, Hz. Asiye'nin iman ettiği oğlu uğruna can vermesi, Hz. Meryem'in Hz. İsa'nın misyonunu tam yapabilmesi için kötü insanların iftiralarına katlanması, Hz. Âmine'nin oğlunun sağlıklı ve fasih dilli olması için gurbete rıza göstermesi, son nefesinde dahi oğlu Hz. Muhammed'e annelik içgüdüğü ile nasihat ederek yol göstermesi her çağın ve her toplumun annelik müessesinde şaşmaz bir ilkeyi sunmaktadır. Peygamber annesi olmanın getirdiği sorumluluk yetiyecek olan elçinin mayasını oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Ağırman, Mustafa. "Hz. Peygamber'in Anneleri". *Ekev Akademi Dergisi* 2, no. 32. (2007).
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybâni. *el-Müsned*. Neş. Ebû Hacir Muhammed Said Besyûni. Beyrut: y.y. 1405/1985.
- Ahmed b. Hanbel. (v. 241/855). *el-Müsned*. I-V. İstanbul: 1402/1982.
- Alusî, Şihâbüddin Seyyid Mahmud. *Ruhu'l-Me'ani fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesani*. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi ty. 1-30.

⁸¹ Fatma Asiye Şenat, "Kur'an'ın Ana Babaya İhsan İlkesinin İtaate Dönüşümü ve Geleneğe Etkisi" *Marife Dergisi*, 6, no. 1 (2006): 4.

⁸² Musa Carullah, *Hatun* (Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2001), 44.

- Apak, Âdem. *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2014.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1990.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim. *el-Camiu's-Sahih.1-8*. İstanbul: Çağrı Yayınları.1992.
- Campbell, Joseph. *Yaratıcı Mitoloji*. çev. Kudret Emiroğlu. Ankara: İmge Yayınları, 1994.
- Carullah, Musa. *Hatun*. Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2001.
- Farsi, Moşe. *Tora ve Aftara*. Ankara: Gözlem Yayınevi, 2009.
- Günaltay, Şemsettin. "İslam'dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu Aile ve Türlü Nikâh Şekilleri". Konya: *Marife Dergisi* 3 (2002).
- Gürkan, Salime Leyla. "Misak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, 30: 172-173.
- Hakim, el-Hafız Ebu Abdillâh en-Nisaburi. *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*. 1-4. Beyrut, by.
- Harman, Ömer Faruk. "Asiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 1991.
- Harman, Ömer Faruk. "Havva". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 1991.
- İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed b. Ebu Bekir b. Hasan. *Mukaddime*. Ankara: Yason Yayınları, 2016.
- İbn Hişam, Ebu Muhammed Cemaluddin Abdülmelik Humeyri. *es-Siretu'n-Nebeviyye*. Beyrut: 1936.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Munî'el-Hâsimî. *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâr-u Sâdır, 1968.
- İbn'ul-Cevzi, Ebi'l-Ferec Abdirrahman Ali b. Muhammed Cevzi. *Zâdü'l-Mesîr*. çev. Abdülvehhab Öztürk. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009.
- İbnu'l Esir, Ebu'l- Münzir Hişam b. Muhammed. *el-Kamil fit-Tarih*. 1-10. thk. Ebu'l-Fida Abdullâh el-Kadi. Beyrut: Daru'l Kütübi'l- İlmiyye, 1987.
- Kınalızâde Ali Çelebi. *Ahlâk-ı Alâî*. sad. Murat Demirkol. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Kitab-ı Mukaddes. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi. 2. Basım, 2003.
- Köksal, Asım. *İslam Tarihi*. Şamil yayınları, İstanbul: 1981.
- Kur'an'ı Kerim Meali. çev. Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrırcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. 2007.
- Kurtubi, Ebu Abdillâh Muhammed. *el-Cami'li Ahkami'l-Kur'an*. Kahire: 1967.

- Kuzgun, Şaban. "Hâcer". *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Müslim, İbn Haccâc Ebû'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki. Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ty.
- Öztürk, Mustafa. *Kıssaların Dili*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Sa'lebi, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim. *el-Keşfu ve'l-Beyân an Tefsîrî-Kur'ân*. thk. İmâm Ebû Muhammed b. Â'sûr. Beyrut: Dar-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001.
- Swidler, Leonard. *Women in Judaism The Status of Women in Formative Judaism*. United States of America: The Scarecrow Press, 1976.
- Şenat, Fatma Asiye. "Kur'an'ın Ana Babaya İhsan İlkesinin İtaate Dönüşümü ve Geleneğe Etkisi". *Marife Dergisi*. 6, no. 1 (2006).
- Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Câmi'u'l-Beyân fi Tevîli'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ahmed Şâkir. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2000.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*. çev. Zâkir Kadiri Ugan-Ahmet Temir (İstanbul: MEB Yayınları, 1991).
- Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*. Beyrut: Dâru't-Turâs, h.1387.
- Tan, Zeki. "Mekki Ayetlerde Kadın Tasavvuru İnşasında Ahlaki Zemin". *Kur'an Nüzulunun Mekke Dönemi Sempozyumu*. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.
- Tevrat. The Bible Society in Turkey, 1200.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut: Dâr-u İhyâi't Turâsi'l-Arabî, t.y.
- Tümer, Günay. "Hristiyanlıkta ve İslam'da Hz. Meryem". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1998).
- Yıldırım, Nur. *Cahiliye Toplumunda Kureys Kadını*. Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2019.
- Zemahşeri, Ebû'l-Kâsım Carullah Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an Hakâiki Çavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîli fi Vücûhi't-Te'vîl*. Beyrut: Dârü'l-Kitabi'l-Arabî. 1407/1986.

